

Stanisław K. Olczak

Wkład pijarów w dzieło Komisji Edukacji Narodowej w funkcji edukacji młodzieży

Biblioteka Teologii Fundamentalnej 3, 203-221

2008

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Stanisław K. Olczak

Wkład pijarów w dzieło Komisji Edukacji Narodowej w funkcji edukacji młodzieży

Od połowy XVI wieku notowane jest w Polsce powstawanie zgromadzeń nowej formacji. Jest to tak zwany kler regularny. Do nich w pierwszym rzędzie należą jezuici (Towarzystwo Jezusowe – *Societas Iesu*), których do Braniewa w 1564 roku sprowadził biskup warmiński Stanisław kardynał Hozjusz. Oprócz głoszenia misji, głównym zadaniem tegoż zgromadzenia było prowadzenie szkolnictwa. Drugim zakonem, który na większą skalę zajął się nauczaniem szkolnym, byli pijarzy (Zakon Szkół Pobożnych – *Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*). W 1597 roku z inicjatywy Hiszpana Józefa Kalasantego (1557–1648) powstała na Zatybrzu szkołka dla biednych chłopców. Był to załączek kongregacji zatwierdzonej w 1617 roku przez papieża Pawła V. W cztery lata później Grzegorz XV stowarzyszenie to podniósł do godności zakonu. Jego członkowie zobowiązani byli składać trzy uroczyste śluby wraz z czwartym, zobowiązującym pijarów do poświęcenia się szczególnie wychowaniu młodzieży, zwłaszcza najbiedniejszej. Zakon ten sprowadzony w 1642 roku do Polski przez Władysława IV cieszył się szczególnymi względami tegoż króla, następnie Jana Kazimierza i polskich biskupów, którzy obronili go przed upadkiem. Pijarzy w Polsce pierwsze kolegia założyli w Warszawie, Podolińcu i Rzeszowie. Według ankiety przeprowadzonej w 1772 roku przez nuncjusza apostolskiego Giuseppe Garampiego, a więc w roku poprzedzającym powołanie Komisji Edukacji Narodowej, pijarzy na terenach Rzeczypospolitej posiadali w dwóch prowincjach w sumie 31 placówek zakonnych, w tym 26 kolegiów: w prowincji polskiej (powstałej 1662 r.) 21 w tym 16 kolegiów, w prowincji litewskiej (powstałej w 1736 r.)

10 kolegów. Dodajmy, że jezuici w tymże roku posiadali w czterech prowincjach Rzeczypospolitej w sumie 137 placówek, z których 45 to kolegia.

Szkolnictwo prowadzone przez pijarów cieszyło się, podobnie jak i jezuickie, dużym powodzeniem, dlatego stanowiło niejako konkurencję. Już w pierwszej połowie XVIII pijarzy dokonali wielkiej jego reformy, a to przede wszystkim za sprawą Stanisława Konarskiego. Ponieważ na reformie tej w dużej mierze bazować będzie Komisja Edukacji Narodowej, warto przybliżyć życiorys tejże osoby. Wspomniany pijar Stanisław (imię chrzestne Hieronim) Konarski urodził się 30 września 1700 roku w Żarczycach Większych (Kieleckie) jako najmłodszy w jedenaściorga dzieci Jerzego, kasztelana zawichojskiego. Wcześniej osierocony, oddany został w 1706 roku do szkoły pijarów w Piotrkowie Trybunalskim. W 1715 roku wstąpił do zakonu pijarów. Dalsze nauki pobierał w Podolińcu, odbywając równocześnie nowicjat. W 1717 roku złożył śluby zakonne, po czym udał się do Warszawy, gdzie w kolegium pijarskim wykładał retorykę. Zasłynął wówczas jako krasomówca i poeta łacińskiej liryki religijnej. W 1725 roku został wysłany na studia do Collegium Nasarenum w Rzymie. Tu też prowadził kurs nauczania wymowy i poezji. W 1729 roku udał się do Paryża, gdzie wiele czasu poświęcił studiowaniu dzieł klasyków starożytnych oraz pisarzy francuskich XVII wieku. Zorientował się też w postępie nauk ścisłych, w prądach filozoficznych, kierunkach historiografii, a zwłaszcza przyswoił sobie najnowsze metody nauczania i wychowania dzieci oraz młodzieży, które później propagował w Polsce.

Po powrocie do kraju (1732 r.) Konarski wydał własnym sumptem pierwszy tom *Volumina legum*, kolejne pięć tomów przygotował do publikacji. W 1739 roku władze zakonne powołały go na pierwszego asystenta prowincji pijarów. Odbył wówczas wizytacje domów zakonnych. W tym czasie powierzono mu założenie kolegium szlacheckiego na wzór Collegium Nasarenum w Rzymie. Zadanie to wykonał w 1740 roku, zakładając w Warszawie Collegium Nobilium. Szkole tej Konarski poświęcił całą swą energię. Najważniejszym zadaniem założyciela Collegium stała się sprawa reformy nauczania. W latach 1754–1756 piastował urząd rektora tejże uczelni,

ale jego troska o swe dzieło rozciągała się przez długie lata. W gmachu teŝże uczelni zamieszkał do końca swego ŝycia.

Collegium Nobilium przeznaczone było dla synów szlacheckich, w tym szczególnie wywodzących się z rodzin magnackich. To oni mieli w przyszłości decydować o losach ojczyzny. Stąd zadaniem szkoły było ich do tego zadania przygotować w duchu patriotyzmu i chrześcijańskiej moralności. Konarski wprowadził do nauczania wiele elementów nowatorskich. Rozszerzył zakres nauki języka ojczystego, co było na owe czasy nowością. Wprowadził teŝ naukę języków nowożytnych. Zalecił, aby na wykładach religii wpajano uczniom zasady uczciwości i wyrabiano w nich postawę patriotyczną i obywatelską. Konarski bowiem pragnął wykorzenić z uczniów wady narodowe. Swe ideały zawarł w ogłoszonej drukiem mowie *De viro honesto et bono cive ab ineunte aetate formando*. Pogłębieniu formacji duchowej oraz stworzeniu szans dla kontaktu z myślą klasyków zachodnioeuropejskich słuŝyło wprowadzenie nowoczesnego teatru, w którym aktorami stawali się sami uczniowie Collegium. Z myślą o reformowanej szkole Konarski wydał dzieło *Grammatica ad usum iuventutis Scholarum Piarum* oraz *De emendandis eloquentiae vitii*.

Próbkę zreformowania całego szkolnictwa pijarskiego S. Konarski podjął na kapitule zakonnej w 1746 roku. Wydał w tym celu zatwierdzone przez Rzym *Ordinationes visitationis apostolicae [...] pro Provincia Polona [...] Scholarum Piarum* (cz. 1–5). Warto z owych *Zaŝądań* przytoczyć znamienne stwierdzenie zawarte w punkcie 105:

„Niechaj bezustannie, przy kaŝdej sposobności, wpajając w młodociany umysł miłość ojczyzny, cześć i najwyższe dla niej przywiązanie, aby chłopięta od najmłodszych lat juŝ zaczynali pojmować, czym jest tak bardzo zalecana miłość ojczyzny, jak słodkie jest przywiązanie do niej, jakie są ich obowiązki względem ojczyzny i jak spełniać należy, jak pilnie powinna się kształcić na dobrych obywateli [...]”.

Przytoczona w owych słowach myśl o miłości ojczyzny znajdzie teŝ odbicie w pracach Komisji Edukacji Narodowej, zwłaszcza w powołanym przez nią Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych.

Jakkolwiek Konarski nie brał bezpośredniego udziału w ŝyciu politycznym, to jednak sprawy te nie były mu obojętne, o czym choć-

by świadczy jego dzieło o wymowie politycznej, zatytułowane *O skutecznym rad sposobie albo o utrzymaniu ordynaryjnych sejmów*. W dziele tym zdecydowanie zwalczał *liberum veto*, ukazując jego złe skutki w dziejach Polski. Przedstawił w nim także modelowy wzór sejmku, na którym decyzje zatwierdzane są większością głosów. Swe stanowisko wobec kwestii reform zaprezentował również w innych dziełach, m.in. *Mowa o uszczęśliwianiu własnej ojczyzny*. Samo założenie Collegium Nobilium świadczy o patriotycznym zaangażowaniu Konarskiego. To spośród uczniów tejże szkoły oraz innych szkół pijarskich wywodzili się posłowie, którzy w dniu 3 maja 1791 roku przegłosowali konstytucję (100 na 110 posłów będących zwolennikami konstytucji). Jednym słowem, cała reforma szkolna przeprowadzona przez Konarskiego miała służyć dobru obywateli. Nawet przez niego napisany podręcznik retoryki zatytułowany *De arte bene cogitandi ad artem bene dicendi necessaria* (cz. 1–3), miał za zadanie nauczyć umiejętności wystąpień na forum publicznym, zwłaszcza w sejmie.

Do grupy ludzi pragnących wówczas reform, w tym i reformy szkolnej, należał król Stanisław August Poniatowski. To jego zasługą było założenie 1765 roku szkoły rycerskiej, zwanej Korpusem Kadetów. To on też za działalność Konarskiego, zwłaszcza na polu reform szkolnictwa, kazał wybić na jego cześć medal z napisem: „Sapere auro”. Konarski zmarł 3 lipca 1773 roku w Warszawie. Grunt pod reformę całego szkolnictwa w okrojonej przez pierwszy rozbiór Rzeczypospolitej był przygotowany. Wówczas nie tylko pijarzy, ale i jeźdźcy przystąpili do reformowania nauczania w swoich kolegiach.

W przypadku jezuitów stało się inaczej. W 1773 roku papież Klemens XIV skasował zakon, który na ziemiach polskich kształcił w tymże czasie młodzież, zwłaszcza szlachecką, jak było już zaznaczone wyżej, w 45 kolegiach. Wydarzenie to stało się bodźcem do zatwierdzenia przez sejm 14 października jeszcze tegoż roku *K o m i s j i E d u k a c j i N a r o d o w e j*. W uniwersale wydanym w dziesięć dni później czytamy:

„Srogie okoliczności i kłopotliwe zatrudnienia nie mogły przed Prawodawcą Rzeczypospolitej troskliwością ukryć narodów wszystkich potrzeby i istotnej Towarzystwa Ludzkiego twierdzy. Dostrzegła ona, że ćwiczenie i edukacja Młodzi jest jedynym dla Państw ciągłego uszczęśliwiania warun-

kiem. Czuje to Matka stroskana... Czytaj z uszanowaniem wypisany wiernie jej wyrok: Ustanowienie Komisji nad edukacją Młodzi narodowej szlacheckiej dozór mającej”.

W ten sposób powstała pierwsza w Europie, a nawet na świecie, centralna, państwowa władza szkolna, niepodlegająca żadnemu ministerstwu, lecz zależna wprost od sejmu. Jej obowiązkiem było organizowanie i nadzorowanie całego systemu szkolnego. Równocześnie była jakby instytucją o charakterze społecznym, której działalność wyrażała się w inicjowaniu i doradzaniu, formułowaniu dyrektyw i przygotowaniu odpowiednich pomocy naukowych. Komisja apelowała do społeczeństwa, aby włączyło się czynnie do prac nad reformą szkolną. Apel ten podjęli przede wszystkim liczni publicyści w myśl hasła: „Wszyscy uczyć się będą służyć Ojczyźnie”. W nurt reform włączyły się też i szkoły prowadzone przez pijarów, co zresztą stanowiło kontynuację dzieła rozpoczętego przez Stanisława Konarskiego.

10 lutego 1775 roku Komisja Edukacji Narodowej powołała pod przewodnictwem Ignacego Potockiego Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych. Cel pracy Towarzystwa określili sekretarz, były jezuita, ks. Grzegorz Piramowicz:

„Mamy i mieć będziemy zawsze za istotny cel robót i prac naszych edukację obywatelską. To zamierzenie upominać nas w układzie ksiąg elementarnych będzie, że oświecenie i ukraszenie umiejętnościami rozumu kierowane być ma do zachowania cnoty, do niewzruszonego sprawiedliwości zaszczerpienia, do natchnienia szlachetnych miłości ku Ojczyźnie duchów”.

Towarzystwo miało więc opierać swą działalność na założeniu, żeby „ułatwieniem nauk łączyć wykształcenie serc i obyczajów” i że „kształcenie umysłu po to jest potrzebne, żeby umiał on rzetelnie rozeznaczyć między dumną podłością, a wspaniałomyślnością, [...], między prawdą a fałszem i żeby łatwiej było człowiekowi kochać cnotę i obywatelowi stało się niepodobną nie kochać Ojczyzny”. Ze słów tych wynika, że jest to wyraźne nawiązanie do idei zawartej w przytoczonym wyżej tekście wyjętym z *Ordinationes* S. Konarskiego, jak i do całej jego działalności w dziedzinie zreformowanego szkolnictwa, kontynuowanego w szkołach prowadzonych przez pijarów.

Wśród pierwszych dziewięciu członków Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, powołanych w 1775 roku, znalazło się – obok pięciu byłych jezuitów z Grzegorzem Piramowiczem jako sekretarzem – dwóch pijarów: Antoni Popławski, który od początku Komisji Edukacji Narodowej brał czynny udział w jej pracach, oraz Kazimierz Narbutt. W 1780 roku do tego grona dołączył jeszcze pijar Onufry Kopczyński. Z racji ich zaangażowania w prace nie tylko w Towarzystwie do Ksiąg Elementarnych, ale całej Komisji Edukacji Narodowej należy przybliżyć ich życie, ukazując działalność na polu reformy szkolnictwa.

Antoni (imię chrzestne Jacek) Popławski (1739–1799) pochodził prawdopodobnie z rodziny szlacheckiej. Gdy miał 15 lat, wstąpił do zgromadzenia pijarów w Podolińcu, gdzie po dwóch latach nowicjatu złożył śluby zakonne, po czym przez rok studiował retorykę w kolegium w Rzeszowie, a następnie przez dwa lata filozofię (logikę i fizykę) w Międzyrzeczu Koreckim na Wołyniu. Po rocznych studiach teologicznych w Warszawie został wysłany do Rzymu i do Paryża. Podczas trzyletniego pobytu zagranicą zapoznał się z nowymi prądami w szkolnictwie francuskim i włoskim. We Francji zetknął się też bliżej z fizjokratyzmem, którego stał się też zwolennikiem. Po powrocie do kraju został nauczycielem Collegium Nobilium – najpierw retoryki, następnie wymowy i prawa publicznego, naturalnego i narodów. W 1770 roku opracował odpowiedź na postawione przez biskupa wileńskiego Ignacego Massalskiego pytanie konkursowe *Jakie nauki należałoby dawać kmiotkom*, którą dołączył do *Zbioru niektórych materii politycznych*. Jak już zaznaczono, Popławski w swym programie nawiązywał do fizjokratów, którego zwolennikiem był również biskup Massalski. Ten nie tylko nagroził ową wypowiedź, ale również z chwilą powołania Komisji Edukacji Narodowej, której był przewodniczącym, powierzył omawianemu pijarowi opracowanie elementarza dla szkół parafialnych. W związku z tym zadaniem, którego jednak nie wykonał, został przez prowincjała pijarów zwolniony z obowiązków nauczycielskich. A. Popławski poświęcił się wówczas pracy pisarskiej, wydając w 1774 roku *Zbiór niektórych myśli politycznych*. W marcu tegoż roku w imieniu władz zakonnych pijarów zaprezentował Komisji Edukacji Narodowej me-

moriał zatytułowany *O rozporządzeniu i wydoskonaleniu edukacji obywatelskiej projekt*. Tenże projekt posłużył w dużej mierze Komisji Edukacyjnej jako podstawa do zapoczątkowanych reform szkolnych. Sam autor został zatrudniony do pracy w Komisji i otrzymywał z tej racji roczną pensję w wysokości 100 czerwonych złotych. W 1776 roku A. Popławski przedłożył Komisji Edukacji Narodowej *Projekt na Seminarium Profesorów*. Jest w nim mowa o utworzeniu tzw. hierarchii szkolnej oraz powołanie odrębnego stanu nauczycielskiego, który winien być obdarzony specjalnymi przywilejami. Popławski proponował w tym celu zreformować i podporządkować Komisji Edukacyjnej zakon pijarów, który winien być przekształcony w zgromadzenie księży świeckich. Każda zaś szkoła tworząca wspólne życie zgromadzenia miała dobierać sobie kandydatów do zawodu nauczycielskiego. Po czym owi kandydaci winni odbyć odpowiednie studia. Delegacja Komisji Edukacji Narodowej, korzystając z owego projektu, poszła też za radą Hugona Kołłątaja. Zwierzchnictwo nad stanem akademickim i kształcenie nauczycieli postanowiła powierzyć zreformowanym uniwersytetom: krakowskiemu i wileńskiemu. W 1780 roku Popławski został powołany na rektora Seminarium Kandydatów Stanu Akademickiego, utworzonego przy krakowskiej uczelni nazwanej Szkołą Główną Koronną. Jako rektor Seminarium nie cieszył się jednak uznaniem wśród krakowskich profesorów ze względu na autokratyczny stosunek do studentów i zaniedbania w sprawach finansowych. W wydanych w 1783 roku *Ustawach* Komisja skasowała Seminarium Kandydatów, proponując inny sposób kształcenia nauczycieli. Popławskiemu jako profesorowi Szkoły Głównej powierzono wykłady z prawa natury, prawa politycznego i narodów oraz ekonomii politycznej. Sam Kołłątaj stwierdził, że choć Popławski nie dołączył do raportu prospektu nauczania ani nie napisał podręcznika wykładanych przez siebie przedmiotów, to talent jego jest oczywisty, a jego pisma świadczą, że jest kompetentny swej wiedzy. W ocenie Popławskiego wzięto pod uwagę szczególnie jego dzieło zatytułowane *Zbiór niektórych materii politycznych* w oparciu o które prowadził swoje wykłady.

Wracając do prac powołanego w 1775 roku Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych – Popławski, przy poparciu przewodniczącego

Ignacego Potockiego, stał się jego członkiem. Otrzymał jako zadanie ocenianie przygotowywanych do druku podręczników. Spod jego pióra w 1778 roku wyszedł też podręcznik zatytułowany *Moralna nauka dla szkół narodowych na I i II klasę*, następnie w 1787 roku *Moralna nauka dla szkół narodowych na trzecią klasę*. Owe podręczniki przeznaczone dla uczniów zaopatrzone były w *Przypisy* jako pomoc dla nauczycieli. Należy zaznaczyć, że owe podręczniki były kilkakrotnie wznawiane (ostatnie wydanie w 1863 r.). A. Popławski brał też czynny udział w prowadzonych dyskusjach nad programami dydaktycznymi.

Aby w pełni ukazać prace A. Popławskiego w Komisji Edukacji Narodowej, należy zaznaczyć, że już w 1774 roku wizytował on szkoły łukowskie, lubelskie i podlaskie, zaś w 1778 roku jako delegat i pełnomocnik Adama Czartoryskiego przeprowadzał wizytacje pensji męskich i żeńskich w Warszawie. Także jeszcze w 1791 roku wizytował szkoły wielkopolskie, częściowo małopolskie i mazowieckie, zaś w 1792 roku, w trakcie działań wojennych, szkoły wydziału małopolskiego, wołyńskiego i ukraińskiego. Dodajmy, że tego rodzaju wizytacje szkół, wprowadzone przez Komisję Edukacji Narodowej, były wówczas nieznanne w innych krajach ówczesnej Europy.

Drugim z wymienionych pijarów, który w latach 1775–1792 brał czynny udział w pracach Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych był Kazimierz (imię chrzestne Daniel) Narbutt (1738–1807), herbu Trąby. Ten przyszły pisarz, filozof i pedagog urodził się na Litwie i był jednym z pięciu synów marszałka lidzkiego Kazimierza. Podobnie jak i A. Popławski, naukę pobierał w kolegiach pijarskich, najpierw w pobliskim Szczuczynie, położonym wówczas w województwie wileńskim, następnie w Lubieszowie koło Pińska, gdzie odbył nowicjat, zaś w Dąbrowicy (leżącej wówczas, podobnie jak i Lubieszów w województwie brzesko-litewskim) ukończył kurs filozoficzno-teologiczny. W roku 1759 rozpoczął studiowanie filozofii i matematyki w wileńskim kolegium, a następnie w Rzymie, gdzie też otrzymał święcenia kapłańskie, kontynuował studia teologiczne. Po powrocie do kraju Narbutt został zatrudniony jako prefekt i nauczyciel historii w Dąbrowicy, a następnie w wileńskim kolegium jako wykładowca filozofii. W tym czasie napisał pierwszy w języku polskim podręcznik

logiki, zatytułowany *Logika czyli rozważania i rozsądzania rzeczy nauka [...]* (Wilno 1769). Ściśle mówiąc, owa pozycja dotyczy bardziej nauk przyrodniczych niż filozofii w klasycznym znaczeniu.

Jak już wyżej wspomniano, wraz z utworzeniem w 1775 roku przez Komisję Edukacji Narodowej Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych K. Narbutt został powołany w jej skład. Należał do grona najaktywniejszych jej członków. Toteż miał duży wpływ na postanowienia Towarzystwa. Główna jego praca dotyczyła redakcji wydawanych podręczników szkolnych. Szczególną uwagę zwracał na naukę moralną. W opracowanym projekcie, zatytułowanym *O nauce moralnej* podkreślał jej znaczenie w życiu społecznym; twierdził, że traktowana nawet jako nauka świecka ma wspólne korzenie z nauką chrześcijańską. Nauka moralna ma bowiem za zadanie ukształtowanie w człowieku cnót naturalnych, takich jak obowiązki osobiste i społeczne, które stanowią podstawę wychowania dobrego chrześcijanina. Nauka moralna winna też służyć wykładanej nauce ekonomii gospodarczej i politycznej. W dwustopniowym programie nauczania moralnego, według Narbutta, winien być uwzględniony wiek uczniów. Ponieważ wśród polskich podręczników szkolnych brakowało podręcznika do nauczania nauki moralnej, Narbutt zachęcał do napisania takiegoż. Zadania tego podjął się inny pijar, mianowicie zaprezentowany już wyżej Antoni Popławski.

K. Narbutt w 1775 roku podjął się dokonania wyboru tekstów z Korneliusza Neposa, które mogłyby służyć uczniom przy nauce języka łacińskiego. Wiadomo też, że w 1776 roku na posiedzeniu Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych dzielił się uwagami na temat nauczania w szkołach logiki. Dodajmy, że jego podręcznik na ten temat zatytułowany *Logika czyli rozważania i rozsądzania rzeczy nauka* ukazał się już w 1769 roku jako pierwszy w języku polskim. Narbutt odniósł się krytycznie do projektu opracowanego przez Francuzów (J. B. Dubois, J. Ph. Carosi) podręcznika przyrody, stwierdzając, że nie jest on odpowiedni dla młodych uczniów szkół elementarnych ze względu na przedwczesne i przez to niezrozumiałe zawarte w nim zagadnienia ogólne. Poczynił też swoje uwagi do projektu podręcznika fizyki, jak również podręcznika matematyki. Jego zdaniem, nauczanie teorii w tej dziedzinie winno służyć jedy-

nie wyjaśnianiu ćwiczeń praktycznych. Narbutt należał też do grona osób opracowujących elementarz dla szkół wiejskich. Na zlecenie Towarzystwa opracował w 1782 roku *Słownik geograficzny świata antycznego*, który nie ukazał się jednak drukiem, jakkolwiek sam autor współpracował z Hugonem Kołłątajem w przygotowywaniu planów wydawniczych szkolnych podręczników. Ważną też rzeczą w pracach Narbutta było jego zaangażowanie w dyskusję, która toczyła się na temat języka nauczania w szkołach. Z całą mocą bronił zasady nauczania wszystkich przedmiotów w języku polskim. Narbutt był też współautorem Ustaw Komisji Edukacji Narodowej wydanych w 1783 roku. Przygotował rozdział IV noszący tytuł *Wizyta zgromadzeń akademickich i szkół narodowych* oraz rozdział XXII *Szkoły parafialne*.

Kolejne ważne zadanie, które K. Narbutt otrzymał od Komisji Edukacji Narodowej już w 1777 roku, podobnie jak już wcześniej przedstawiony pijar A. Popławski, to wizytowanie szkół na Litwie. Został bowiem mianowany nadzwyczajnym wizytatorem szkół litewskich w departamencie zarządzanym przez Joachima Litawora Chreptowicza. Prawdopodobnie wizytacja nie została przez niego zrealizowana. Zaś w roku 1790, w wyniku rozmów, które prowadził z pijarami litewskimi on sam, a także Ignacy Potocki, przewodniczący Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych i sekretarz Grzegorz Piramowicz, szkolnictwo pijarskie na Litwie przeszło pod bezpośredni zarząd Komisji Edukacji Narodowej. Należy podkreślić, że w latach 1784–1786 Narbutt był proboszczem w Lidze, a następnie (prawdopodobnie do końca życia) pełnił funkcję opata paradyskiego, z Towarzystwem do Ksiąg Elementarnych związany był do końca jego działalności, to jest do 1792 roku. W 1793 roku król Stanisław August Poniatowski za jego zasługi na polu dokonujących się reform w szkolnictwie udekorował go Orderem Świętego Stanisława.

Trzeci z pijarów, który nieco później, bo od 1780 roku stał się członkiem Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, to Onufry (imię chrzestne Andrzej) Kopczyński (1735–1817). Urodził się w Czerniejowie w Wielkopolsce. Podobnie jak Popławski i Narbutt pobierał naukę w szkołach pijarskich, najpierw w Warszawie, następnie w Rzeszowie i Międzyrzeczu, a więc w kolegiach cieszących się wów-

czas odpowiednim poziomem nauczania. W Podolińcu przebywał w nowicjacie, po czym złożył w 1754 roku śluby zakonne. Studia teologiczne ukończył także w pijarskim Instytucie Teologicznym w Krakowie. Zarówno przed studiami teologicznymi, jak i po ich ukończeniu nauczał w Radomiu gramatyki, a w Podolińcu, następnie w Rzeszowie, Złoczewie – retoryki. W latach 1772–1773 jako preceptor Antoniego Wisłockiego przebywał w Wiedniu i Paryżu, gdzie musiał zetknąć się, podobnie jak już wspomniani pijarzy S. Konarski i A. Popławski, z tamtejszym nauczaniem. Toteż po powrocie do kraju w latach 1774–1778 znalazł zatrudnienie w warszawskim Collegium Nobilium jako nauczyciel wymowy. Uporządkował też tamtejszą bibliotekę.

Z inicjatywy Ignacego Potockiego Komisja Edukacji Narodowej powierzyła Kopczyńskiemu opracowanie podręcznika gramatyki polskiej i zarazem łacińskiej. W 1778 roku na posiedzeniu Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych sam autor czytał tekst *Gramatyki na I klasę*, który otrzymał aprobatę. Jeszcze w tym samym roku sekretarz Towarzystwa Grzegorz Piramowicz na uroczystym zebraniu wyrażał się o tymże podręczniku bardzo pochlebnie przed królem. Podręcznik ów otrzymał aprobatę do druku. W 1780 roku, jak już było wspomniane, O. Kopczyński został przyjęty w poczet członków Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych. Na jej sesjach prezentował dalsze części swego podręcznika, mianowicie gramatykę przeznaczoną dla klas II i III. Gramatyka stanowiła podręcznik przede wszystkim dla uczniów. Kopczyński, podobnie jak i Popławski, miał na uwadze także i nauczycieli wykładających ten przedmiot. To dla nich w latach następnych wydał w Warszawie *Przypisy do Gramatyki [...]* wszystkich trzech części. W owych przypisach wiele miejsca zostało poświęcone filozoficznym rozważaniom nad językiem. Autor przekonany był o istnieniu ponadczasowych reguł gramatycznych dla danego języka. Stąd nauczanie gramatyki winno stać się nieodzownym środkiem poprawnego posługiwania się ojczystym językiem. Dla łatwiejszego korzystania z podręcznika gramatyki, Kopczyński ogłosił drukiem dzieło zatytułowane *Układ gramatyki dla szkół narodowych z dzieła już skończonego wyciągniony*. Przez swą *Gramatykę dla szkół parafialnych narodowych* Kopczyński przyczynił się do

podniesienia roli polszczyzny w nauczaniu i piśmiennictwie naukowym. W ten sposób dotychczas stosowane, zwłaszcza w kolegiach jezuickich, podręczniki gramatyki zwane „alwarami”, które służyły pomocą szczególnie nauczycielom, znalazły konkurencję w *Gramatyce* napisanej przez polskiego pijara. Nie obyło się też i bez ataku na Kopczyńskiego. Wprowadzenie tegoż podręcznika uważano za zamach na dotychczasowy model życia szlachty cieszącej się swymi przywilejami. Stąd *De institutione grammatica libri tres* Emanuela Alvareza znalazło kolejne wydanie jeszcze w 1792 roku. Należy dodać, że w 1786 roku Kopczyński, oprócz prac związanych z językiem, wydał w Warszawie *Zbiór nauki chrześcijańskiej i obyczajowej*. Był to podręcznik służący uczniom jeszcze w początkach XIX wieku.

O. Kopczyński był też współautorem wydanego w 1785 roku *Elementarza dla szkół parafialnych narodowych*. H. Kołłątaj wyraził się o nim jako „nieskończenie dobrym”. Podręcznik ów składa się z czterech części. Autorami są dwaj członkowie skasowanego zakonu jezuitów: G. Piramowicz i A. Gawroński oraz pijar, o którym mowa, O. Kopczyński, do którego należy część pierwsza nosząca tytuł: *Nauki pisania i czytania*. Składa się ona z 17 wzorów. Wzory 1–10 zapoznają uczniów z alfabetem, zaś 11–17 służą uczniom w składaniu liter, tworzeniu zgłosek i wymawianiu oraz łączeniu ich w wyrazy. Aby uczniowie osiągnęli sprawność w wykonywaniu powyższego zadania, dołączone zostały ćwiczenia służące poprawnemu pisaniu. Ten sposób nauczania wprowadzał – obok analityczno-syntetycznej – nową metodę, tzw. wzrokowo-wyrazową. W ten sposób Kopczyński dowiódł, że polską dydaktykę stać na wypracowanie oryginalnej metody stosowanej w nauczaniu elementarnym czytania i pisania. Należy podkreślić, że pierwsza część elementarza stanowi własną koncepcję autora.

O. Kopczyński brał też czynny udział w innych pracach Komisji Edukacji Narodowej. Między innymi, mając doświadczenie przy porządkowaniu biblioteki warszawskiego Collegium Nobilium, zaproponował Komisji, że zaangażuje się w pracę w Bibliotece Rzeczypospolitej (Załuskich), będącej pod jej zarządem. Najpierw przedstawił swój plan uporządkowania i reorganizacji biblioteki, która była w nie najlepszym stanie. Najpierw jako wolontariusz, następnie jako pra-

cownik etatowy, mimo napotykanych trudności, przeprowadził remonty, segregował książki według przygotowanych przez siebie planów, sporządził katalog. W pracach Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych Kopczyński uczestniczył aż do końca jego istnienia. Między innymi opiniował program katedry literatury w Szkole Głównej Koronnej, domagając się uwzględnienia w nim na szeroką skalę nauki języka polskiego. Chcąc pomóc Janowi Śniadeckiemu wydania *Rachunku algebraicznego teoria*, Kopczyński zbierał prenumeratę. W 1789 roku przyczynił się do wydania napisanego przez pijarów F. K. Dmochowskiego i F. Siarczyńskiego pamfletu *Zakus nad zaciekami Wszechnicy Krakowskiej*, wymierzonego przeciwko niektórym profesorom krakowskim.

Rok 1792 – spisek magnatów przeciw uchwałom Sejmu Czteroletniego i Konstytucji 3 maja. Zwycięstwo targowiczian spowodowało liczne szykany reformatorów, w tym i Kopczyńskiego. Jako członek Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, podobnie jak i król, zapewne aby ratować niektóre przeprowadzone reformy, złożył przysięgę na wierność konfederacji targowickiej. Nie uniknął jednak prześladowania i domowej rewizji przeprowadzonej przez rosyjskie władze wojskowe. W opinii Stanisława Augusta Poniatowskiego Kopczyński należał do księży „najgorzej notowanych u Rosjan”. Nie był też mile widziany przez władze austriackie, które w akcie oskarżenia stwierdziły jego udział „w machinacjach i związkach grożących zarówno państwu, jak i religii”. Został skazany na „jednoroczne rekolekcje w domu korekty duchowej w krajach niemieckich”. Jakkolwiek dalsza działalność publiczna O. Kopczyńskiego wykracza poza ramy czasowe omawianego tematu, należy jednak wspomnieć o jego poezji, przede wszystkim *Gramatyce języka polskiego* dla dorosłych (wyd. już po śmierci autora w Warszawie 1917), oraz działalności w Izbie Edukacyjnej i – jako bardzo czynnego członka – w Towarzystwie Przyjaciół Nauk, a także o pracy razem z Samuelem B. Lindem nad słownikiem języka polskiego. Podkreślić też należy, że Kopczyński, który wcześniej otrzymał od króla Stanisława Augusta Poniatowskiego medal z napisem „Merentibus”, tak też w 1816 roku z rąk ministra Stanisława Kostki Potockiego od „wdzięcznych ziomków” otrzymał złoty medal „za gramatykę polskiego języka”.

Dla pełnego obrazu wkładu pijarów dzieło Komisji Edukacji Narodowej, szczególnie przy pisaniu podręczników szkolnych, należy wymienić jeszcze Kajetana i Wincentego Skrzetuskich – prawdopodobnie stryjecznych braci. Obaj byli wychowankami szkół pijarski, a po złożeniu ślubów członkami tegoż zgromadzenia. Obaj też, podobnie jak już prezentowani wcześniej pijarzy, byli nauczycielami w pijarskich kolegiach i nadto historykami i oraz pisarzami. Wincenty (imię chrzestne Bartłomiej) Skrzetuski (1745–1791) urodził się w województwie krakowskim, w rodzinie drobnoszlacheckiej. Nauki pobierał w Krakowskich Szkołach Nowodworskich. Po odbyciu nowicjatu w Podolińcu (podobnie i Kajetan) już jako zakonnik odbywał studia w ośrodkach swego zakonu: najpierw studiował retorykę w Rzeszowie, następnie filozofię w Międzyrzeczu, a następnie teologię w Krakowie, gdzie otrzymał święcenia kapłańskie. W latach 1770–1771 został zatrudniony w rzeszowskim kolegium jako profesor retoryki. Zachował się rękopis jego wykładów zatytułowany *Opisanie państw europejskich geograficzne*. To, co nas interesuje, to jego dzieła dotyczące historii. Pierwszą tego rodzaju publikacją był wydany w 1772 roku w pijarskiej drukarni w Warszawie podręcznik noszący dość długi tytuł, mianowicie *Dzieje królestwa szwedzkiego od panowania Waldemara, to jest od roku 1250, aż do niniejszego roku według lat porządku opisane* (wydanie z 1792 roku nosi tytuł *Historia Królestwa Szwedzkiego*). Spod jego pióra wyszło też dzieło *Mowy o głównych materiach politycznych* oraz szereg przestróg i pouczeń, między innymi: *O torturach*, *O nieszczęśliwościach wojny i pożytkach pokoju* czy *O miłości ojczyzny* i *O powinności narodów jednych ku drugim*. W. Skrzetuski w latach 1775–1776 przebywał w Paryżu, gdzie nawiązał kontakty z tamtejszymi uczonymi. Po powrocie do kraju, mimo że czynił starania o przejście do kleru świeckiego, na co nie uzyskał zgody, rozpoczął ponownie pracę w kolegiach pijarskich. Opublikował wówczas *Prawo polityczne narodu polskiego*, który to traktat służył jako podręcznik szkolny. W 1782 roku tenże pijar, równocześnie pedagog, historyk i pisarz został zaproszony przez Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych do współpracy w pisaniu podręczników. W cztery lata później Towarzystwo zatwierdziło wydaną w krakowskiej drukarni akademickiej jego *Histo-*

rię powszechną dla szkół narodowych na klasę IV, dzieje greckie zawierającą. Podręcznik ten, jak podkreślił G. Piramowicz, oznaczał się jasnością opowiadania, czystością języka i stylu, a przede wszystkim wartością moralną. Toteż Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych poleciło W. Skrzetuskiemu opracowanie historii Rzymu. Wobec innych obowiązków, podręcznik na powierzony temat nie został przez W. Skrzetuskiego napisany.

W 1781 roku propozycję napisania według prospektu opracowanego przez Ignacego Potockiego *Historii powszechnej dla szkół narodowych na klasę III* Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych przedłożyło drugiemu ze wspomnianych stryjecznych braci, mianowicie Kajetanowi (imię chrzestne Józef) Skrzetuskiemu (1743–1806). Spróbujmy bliżej przyjrzeć się temuż pijarowi. Studiował on między innymi retorykę w kolegium pijarskim w Rzeszowie oraz filozofię w Międzyrzeczu Koreckim, a następnie teologię i otrzymał święcenia kapłańskie. Pracował w szkołach pijarskich, przez długie lata jako profesor historii w warszawskim Collegium Nobilium, zaś w latach 1781–1788 i 1793–1794 był profesorem historii, prawa naturalnego i polskiego publicznego, etyki i stylistyki polskiej w Szkole Rycerskiej. K. Skrzetuski był też pisarzem. Między innymi już w 1773 roku wydał dwa podręczniki: *Historia polityczna Królestwa Francuskiego* i *Historia polityczna dla szlachetnej młodzi, zawierająca zebranie krótkie przypadków [...] w państwie niemieckim, Polsce, Francji, Anglii, Hiszpanii, Szwecji, Moskwie, Prusach, tudzież uwagi polityczne nad zaszłymi w tych państwach odmianami*. W latach 1777–1779 Skrzetuski przebywał zagranicą, szczególnie w Paryżu, gdzie przetłumaczył tragedię Woltera *Brutus*. To właśnie temuż pijarskiemu historykowi Towarzystwo do Ksiąg Elementarnych poleciło napisanie podręcznika historii do klas trzecich, o czym już była mowa. Do przyjęcia oferty zachęcił go sam I. Potocki, z którym Skrzetuski utrzymywał już wcześniej kontakty, a który też zarekomendował go Towarzystwu. Zanim jednak podręcznik został zatwierdzony przez jego członków, Autor czytał jego tekst na siedmiu posiedzeniach, uwzględniając „przyzwoite uwagi i poprawy”. Podręcznik został w 1781 roku wydany. Opisy faktów, zwłaszcza w części poświęconej dziejom Asyrii i Persji, którą autor nazywał „domysłem o pierwiast-

kach mieszkalnej ziemi”, poprzepłatane były legendami. Dzieło to było przesiąknięte pierwiastkiem wychowawczo-patriotycznym. Nawiązywało do ówczesnej sytuacji, w jakiej znajdowała się wówczas Rzeczpospolita. Do podręcznika dołączone zostały *Przypisy do historii powszechnej*, które stanowiły pomoc dla nauczycieli. W 1792 roku Skrzetuski otrzymał nowe zamówienia od Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, by napisał podręcznik dla wyższych klas noszący tytuł *Prawidła początkowe nauki obyczajów, do pojęcia uczącej się młodzi przystosowane*. W roku następnym książka ukazała się drukiem. Składają się na nią ogólne rozważania o Bogu i człowieku oraz podaje zasady moralności oparte na prawie naturalnym. Znajduje się też w tymże podręczniku dość wyczerpujący wykład o powinnościach nie tylko poszczególnych osób, lecz też całych narodów. Twierdzi się również, jakkolwiek błędnie, że K. Skrzetuski współpracował z G. Piramowiczem przy wydanych w 1777 i 1780 roku *Wypisach z autorów klasycznych do nauk w szkołach narodowych stosowanych* (dla klas I, II i III). Niemniej wkład Kajetana Skrzetuskiego (podobnie jak i Wincentego) w dzieło Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych, a równocześnie Komisji Edukacji Narodowej jest duży, zwłaszcza wydawaniu podręczników historii.

Pozostał nam do zaprezentowania jeszcze jeden z pijarów, którego współpraca w Komisji Edukacji Narodowej była znacząca, mianowicie Hieronim Stroynowski (1752–1815). Urodził się w Chodaczkowie na Wołyniu w rodzinie szlacheckiej. Nauki początkowe pobierał w domu rodzinnym, a następnie – od siódmego roku życia – w kolegium pijarskim w Złoczowie, szkole nauczającej według wskazówek S. Konarskiego. Nowicjat i seminarium odbył (podobnie jak już wyżej wspomniani pijarzy) w Podolińcu. W wieku 16 lat złożył śluby zakonne i został skierowany na trzyletnie studia profesorskie, a następnie w latach 1774–1780 odbywał praktyki nauczycielskie, najpierw w Złoczowie, a następnie w Międzyrzeczu Koreckim. W dwudziestym roku życia rozpoczął pracę pedagogiczną w Collegium Nobilium, gdzie nauczał matematyki (geometrii) oraz logiki. Osobnym przedmiotem nauczania, który prowadził Stroynowski, były lekcje duchowe. Najbardziej jednak istotnym przedmiotem były wykłady z prawa natury, narodów, politycznego i ekonomii poli-

tycznej, prowadzone po raz pierwszy w Polsce w języku polskim w Collegium Nobilium. Ponadto Strojnowski, podobnie jak A. Popławski, był zwolennikiem ruchu zapoczątkowanego na Zachodzie, zwłaszcza we Francji, zwanego fizjokratyzmem, według którego jedynym źródłem bogactwa jest ziemia. Zwolennikami tegoż nurtu byli także członkowie Komisji Edukacji Narodowej, między innymi biskup Ignacy Massalski oraz Joachim Litawor Chreptowicz. Toteż w 1780 roku Komisja powierzyła Strojnowskiemu objęcie nowo utworzonej Katedry Prawa Natury w Akademii Wileńskiej (zwanej od wydania w 1783 r. *Ustaw [...] Szkołą Główną Litewską*) i równocześnie – jako profesorowi – prowadzenie wykładów z prawa natury, prawa narodów oraz z ekonomii politycznej. Ponieważ uczelnia wileńska, podobnie jak i uczelnia krakowska, podlegała Komisji Edukacji Narodowej, musiała poddać się reformie, którą nadzorował ówczesny rektor Marcin Poczobut-Odlanicki. Dodajmy, że reformę w Krakowie przeprowadzał Hugo Kołłątaj. Strojnowski, jako profesor uczelni wileńskiej, włączył się w ruch odnowy i tym samym stał się czynnym współpracownikiem Komisji. Ale początki nauczania w Wilnie nie należały do łatwych, między innymi z powodu braku rozkładu zajęć, oraz braku studentów. Strojnowski zatem na własną prośbę, bądź z inicjatywy Komisji Edukacji Narodowej, bądź z zalecenia wileńskiego rektora, udał się do Krakowa, gdzie dwuletni swój pobyt wykorzystał na zdobycie stopnia naukowego doktora. Tu też jako jeden z dwóch prefektów Seminarium Kandydatów Stanu Akademickiego, na której czele Komisja postawiła A. Popławskiego, sprawował moralną pieczę nad jego wychowankami – przyszłymi nauczycielami. Po powrocie do Wilna, w 1783 roku, Strojnowski rozpoczął wykłady z prawa natury i narodów, a w latach następnych także prawo polityczne i ekonomię polityczną w powierzonej mu wcześniej Katedrze Prawa Natury. W porozumieniu z Komisją Edukacji Narodowej, zwłaszcza dzięki namowowi Chreptowicza, H. Strojnowski, w oparciu o wcześniej przygotowany skrypt, wydał w 1785 roku w Wilnie (w drukarni uniwersyteckiej) dzieło noszące tytuł *Nauki prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki politycznej i prawa narodów*. Należy podkreślić, że podręcznik ów z dziedziny prawa oraz ekonomii politycznej z racji swej przejrzystości oraz pre-

cyzji był ceniony i cieszył się uznaniem zarówno wśród uczniów, jak i nauczycieli. Stroynowski zawarł w nim wykładane przez siebie fizjokratyczne prawo i ekonomię. Był zatem jednym z pierwszych w Rzeczypospolitej rzeczników problematyki z tego zakresu. Ale miał też i licznych przeciwników. Komisja Edukacyjna, doceniając jego poglądy, powierzyła mu opiekę nad studentami przygotowującymi się do pracy nauczycielskiej, dla których to Szkoła Główna Litewska otworzyła podwoje w latach 1783–1784. Ze względu na stan zdrowia H. Stroynowski w 1794 roku został przez Komisję przeniesiony na emeryturę. Pod koniec tegoż roku (4 grudnia) król Stanisław August Poniatowski za jego działalność pedagogiczną udekorował, podobnie jak i K. Narbutta, Orderem Świętego Stanisława.

Dodać należy, że H. Stroynowski, prowadził zajęcia pedagogiczne zgodnie z myślą reformy S. Konarskiego w szkolnictwie pijarskim, na której oparła swą działalność Komisja Edukacji Narodowej. Jakkolwiek sekularyzował się, a pod koniec życia otrzymał nominacje na biskupstwo wileńskie, z chwilą otrzymania emerytury nie zerwał w wileńską uczelnią – już wówczas zwanej Cesarskim Uniwersytem Wileńskim – i piastował nawet w latach późniejszych urząd rektora.

Wkład pijarów (obok byłych jezuitów) w dzieło Komisji Edukacji Narodowej, w tym i w działalność Towarzystwa do Ksiąg Elementarnych był ogromny. Znacząca była zarówno działalność poszczególnych osób, które zostały pokrótce opisane, jak i też samych szkół pijarskich, włączonych w nurt działalności reformy szkolnej wprowadzonej w 1773 roku w Rzeczypospolitej. Z całą pewnością taki stan rzeczy miał ścisły związek z reformą przeprowadzoną przez Stanisława Konarskiego w pijarskich kolegiach (można powiedzieć, że był w jakiejś mierze jej kontynuacją), pośród których prym wiodło przez niego założone w 1740 roku Collegium Nobilium. Należy zaznaczyć, że podjęty temat nie został wyczerpany. Należy jeszcze uwzględnić i wydobyć szereg innych problemów, między innymi programy szkolne, wprowadzane przez Komisję Edukacyjną i ich związek z naucza-

niem w pijarskich kolegiach, czy kwestię miłości do Ojczyzny i troski o jej przyszłość. Wreszcie należy ukazać badane zagadnienie w szerszym kontekście panującego wówczas nurtu, jakim było myślenie oświeceniowe, tak różne na ziemiach Rzeczypospolitej (troska o podźwignięcie kraju i wprowadzenie reform w duchu chrześcijańskim) od tendencji panujących w Europie Zachodniej. Podkreślić należy, że owe idee przyświecały zarówno reformom szkolnym zapoczątkowanym w szkolnictwie pijarskim, jak i kontynuowanym przez Komisję Edukacji Narodowej, których celem było ukształtowanie w osobach w dzieciach i młodzieży postawy obywatelskiej w duchu religii chrześcijańskiej.